

Phil Zuckerman. *Samfund uden Gud. En amerikaner ser på religion i Danmark og Sverige*. Højbjerg: Forlaget Univers. 2008. 228 s.

Nedenfor følger to anmeldelser av Phil Zuckermans bok om religion og religiøsitet i Danmark og Sverige, den første er skrevet av Jesper Aagaard Petersen, stipendiat i religionsvitenskap ved NTNU, den andre av Reier Møll Schoder, masterstudent i religionsvitenskap ved Universitetet i Bergen.

AV JESPER AAGAARD PETERSEN

USA er ”en nation af troende”, skriver redaktør Harald Stanghelle i *Aftenposten* i forbindelse med det seneste præsidentvalg (Stanghelle 2008). Han citerer en frisk Gallupundersøgelse, der gør ateisme mere problematisk for kommende kandidater til embedet end mormonisme eller homoseksualitet (53 procent mod hhv. 24 og 43 procent). Det er tankevækkende, men ikke overraskende; stærk gudstro og intens religiøsitet virker stærkt integreret i det amerikanske samfund ud fra både impressionistiske læsninger af f.eks. populærkultur og det offentlige rum og mere velfunderede sociologiske undersøgelser (f.eks. Bellah et.al. 1996 [1985]; jf. Weber 1970 [1920]). Religiøsitet er fundamentet for social sammenhæng, ret vandel og personlig succes, siges det fra såvel Jerry Falwell som Oprah og Dr. Phil; der er en vidt udbredt enighed om betydningen af religiøsitet indlejret i den amerikanske model, fra konservative i ”the Moral Majority” over velklædte repræsentanter for ”Prosperity Theology” til diffus ”formiddags-spiritualitet” og psykologiserende moralisme. Alternativet bliver den grelle modsætning, nemlig kamplystne ateister som Christopher Hitchens, Anton LaVey og Penn & Teller – og hvem ville have dem som præsident?

Det er denne kulturkamp, Phil Zuckermans bog *Samfund uden Gud* indskriver sig i. Bogen er et studie i ikke-totalitær ikke-religiøsitet, dvs. det felt af forestillinger og praksisser i moderne demokratiske samfund, der spænder fra militant ateisme over totalt sekulariseret ligegyldighed til blød humanistisk velvilje. Dette felt eksisterer som små isolerede øer af sekularisme på en religiøs klode, mest synlige i Skandinavien, dele af Europa (specielt nordvest), dele af Nordamerika (specielt nordøst og Canada) og dele af Australien (derfor ikke-totalitær; statsateisme indført ved tvang

hører ikke hjemme her). Nogle sociologer, bl.a. Peter Berger, har beskrevet feltet som en intellektuel elitekultur, udbredt ved universiteterne, de vidergående skoler, i medierne og i den borgerligt-liberale offentlighed (Berger 1999: 10; jvf. J. Haddens bemærkning om at sekulariseringstesen er den moderne sociologis "sacred canopy"). Phil Zuckerman forsøger i kontrast til dette at tale om, med og til "manden på gaden" – konkret ca. 150 danskere og svenskere – for at lodde dybden i og konsekvenserne af en gennemført sekulariseret tilværelse og det samfund, der bliver resultatet. Bogen består foruden en fyldig introduktion og et metode-tillæg af 9 kapitler, der veksler mellem mikrosociologiske interviews og makrosociologiske betragtninger af kvantitative data, historiske tendenser og sociologiske teorier (f.eks. kognitionspsykologi, rational choice-teorier, markedsmetaforer og naturligvis sekularisering). På denne måde bliver analyse og teori indlejret i præsentationen af empiri, der består af både kvantitative og kvalitative elementer, hvilket giver bogen en pædagogisk velfunderet opbygning.

Men det er også en debatbog. Zuckerman lægger ikke skjul på hans begejstring over skandinavernes irreligiøsitet og sammenligner flere gange den amerikanske tilstand (såvel politisk, økonomisk, demografisk som religiøst) med den dansk-svenske, og finder i Danmark et irreligiøst socialdemokratisk paradys i kontrast til et udpræget religiøst amerikansk mareridt af bande vold, udbredt fattigdom og ulighed. Det bliver således en bemærkelsesværdig genre af "polemisk sociologi", midt mellem holdningsargumentation og sociologisk analyse.

Zuckerman har flere mål med bogen, der må ses i sammenhæng med det knippe af teser, han forsøger at bevise. For det første den tese, at et samfund ikke skal være religiøst for at være moralsk og solidarisk; det er faktisk nærmest omvendt: jo mere "ægte" sekulariseret, et samfund er, jo mere succesfuldt, sikkert og humant er det. Det er tydeligvis et polemisk mål, rettet mod den amerikanske debat, men det bliver undervejs underbygget af mere beskrivende sociologisk argumentation, som f.eks. rankinglister, der korrelerer et samfunds velstand og velfærd med religiøsitet på forskellig vis. Dette hænger sammen med en beslægtet, men afgrænset tese: Det er ikke sekulariseringen, der bestemmer velstand og velfærd, men omvendt velstand og velfærd, der eroderer behovet for religion. Således er der ved siden af det polemiske et beskrivende og i bredere forstand analytisk mål, der forsøger bidrage til forståelsen af, hvordan livet er i et sekulariseret

samfund, hvad der kendetegner en sekulariseret tankegang, og hvorfor nogle få samfund udviser disse ”exceptionelle” træk.

Endelig dukker der jævnligt endnu en tese op, der hænger sammen med en kulturkamp indenfor religionsstudierne: religiøsitet er ikke et naturligt og universelt fænomen. Faktisk bliver de skandinaviske lande brugt til et opgør med de mere vidtfavnende sociologiske og kognitionspsykologiske teorier, repræsenteret ved f.eks. Rodney Stark og Justin Barrett. ”Allestedsnærværelse skal ikke forveksles med biologi”, skriver han (Zuckerman 72). Da den ikke er grundlæggende for bogens argumentation, vil jeg lade den hvile og blot bemærke, at denne tese efter min mening er baseret på en fejl-læsning af i hvert fald kognitionsteori; det naturlige er, at religion ”snylter” på universel hardware, og det er derfor ikke religiøsitet, der er universel, men den menneskelige hardware. Faktisk tror jeg, at Pascal Boyer og Phil Zuckerman hurtigt kunne blive enige om en religionskritik.

Samfund uden Gud kunne beskrives som en yderst analytisk debat af sekularisme eller en vældig polemisk diskussion af sekularisering. Det er ikke første gang, en sådan bog er skrevet, men det er tydeligt, at post-positivismens krav om refleksivitet og engagement i forskningen nytter, når det gælder formidling. Zuckerman er åben omkring projektets forankring i synspunkter og interesser, uden at den situerede subjektivitet vælter projektets videnskabelige fundament. Men det at spille på to heste har ofte konsekvenser for en eller begge vinderchancer. Bogens styrker er i særdeleshed mikrosociologien, de konkrete interviews og aktørernes belæg for debatten omkring religionens allestedsnærværelse (her er faktisk irreligiøse mennesker i et samfund, der ikke er religiøst) og irreligiøsitetens u- eller amoralitet (disse individer har bygget et samfund, der stadig er etisk forsvaret). Bogens svagheder er de teoretiske refleksioner, begrebsbrugen og særligt de ikke-italesatte valg, der er gjort før, under og efter hans besøg i Skandinavien.

Hvad gælder styrker, får Zuckerman præsenteret en lang række tankevækkende (og måske noget underdiskuterede) interview-uddrag, der med fordel kan bruges til illustration og diskussion; det er i sig selv væsentligt som supplement til tørre tal. På et mere analytisk plan giver bogen nogle vedkommende overvejelser angående *grader* af sekularisme: Modvillighed, tilbageholdenhed, mild ligegyldighed og fuldstændig ligegyldighed (Zuckerman 2008, kap. 5). Der er altså en gruppe mennesker, der hverken kalder sig ”ateister” eller ”skeptikere”, og som ikke har tænkt nok over

meningen med livet til at kalde sig ”agnostikere” – de er hverdagsagtige eller ”banale” ateister (dette banalitätsbegreb hviler på Stig Hjarvads omarbejdning af Michael Billigs retoriske analyse af nationalisme; se Hjarvard 2008:170ff). Han har således fat i de ikke-eksplicite ikke-religiøse, dvs. dem, der slet ikke har *tænkt* på eller har interesse i religion – og det er interessant, specielt fordi det nuancerer sekularismedebatten og viser til ikke-politisk ”sekularitet”, der naturligvis kan mobiliseres i politisk regi, men ikke nødvendigvis er det.

En anden vældig interessant pointe er hans sammenligning af jødisk og skandinavisk ”sekulariseret religion” eller *kulturreligion* (Zuckerman 2008, kap. 8). Den underbygger megen sociologisk analyse af ”belonging without believing” og vurderer de komplicerede relationer mellem sekulære og religiøse domæner i forestillingen af fællesskab og national identitet. Det spiller fint sammen med det teoretisk forklarende kapittel (Zuckerman 2008, kap. 6), hvor 7 hypoteser lægges frem og diskuteres, herunder de tre vigtigste: Kirkens monopol, velfærdstatens sikkerhed og kvindernes arbejdsiver. På mange måder er det en forfriskende polemisk fremstilling af klassiske sekulariserings-modeller, der pudses af og integreres med interviews og diskussion. Men det er også roden til bogens svagheder.

I en gennemgang af svagheder må det konstante lighedstegn mellem praksisorienteret kristendom (eller monoteistiske religioner) og religion nævnes først og siges højest. Det er et stort og også mærkeligt uovervejede fejltrin, særligt når Zuckerman faktisk refererer til sekulariseringsdebatten og kritiserer de mere monolitiske formuleringer af den. Importen af et amerikansk og/eller forældet sociologisk rammeværk, hvor prototypisk ”religion” er maksimalistisk kristendom, er måske en styrkelse af det polemiske mål, men uheldigt for den sociologiske beskrivelse og analyse, som polemikkens gennemslagskraft vel i sidste ende hviler på. Vi kunne gå så langt som f.eks. Talal Asad og Timothy Fitzgerald og helt afmontere et universelt religionsbegreb pga. såvel de definatoriske træks historiske specificitet som det problematiske ophav for selve det at definere noget i oplysningsfilosofiske magtrelationer. Det ville naturligvis opløse et givent religionsbegrebs sammenfiltrering med f.eks. kristendom. Men det synes jeg er at gå for langt, og det er under alle omstændigheder for vidtgående et krav for en debatbog. Men vi kan kræve en mere reflekteret brug af religionsbegrebet, der viser større bevidsthed om den historiske specificitet for både forfatter og diskussionens rammer.

Et generaliseret religionsbegreb ville for det andet gøre Zuckerman mere bevidst om, hvad en af informanterne kalder religionens ”nye former” (Zuckerman 2008:161). Jeg finder det faktisk meget foruroligende, at Zuckerman ikke tager ”Johannes” indsigelser mod hans religionsdefinition op til overvejelse – hun er trods alt ph.d.-studerende i religionsvidenskab og bemærker hans kristendoms-fokuserede opfattelse (s.160). Han skelner ikke mellem irreligiøsitet, ”alternativ” religiøsitet (f.eks. wellness-spiritualitet, healing og lignende) og ”folkereligiøsitet” (f.eks. den u-uddybede ”tro” på spøgelses, en sjæl eller folkeråd). I en bredere forstand opererer han med et spektrum af kulturkristne, ateister, sekularister, humanister og ubeslutsomme, der alle lander et sted væk fra det religiøse i institutionel forstand, men som bestemt ikke er irreligiøse til hobe. Han mangler simpelthen et begrebsapparat for netop de søgende, der er turister i et kultisk miljø og aktivt bruger okkulturen i dannelsen af et selvbillede.

Med andre ord savner jeg kraftigt de kulturanalytisk funderede studier af ”det kultiske miljø” eller ”okkulturen”, der er delvist overlappende med traditionelle religiøse felter, men også eksisterer i populærkultur og folkelige forestillinger. Siden ”the occult explosion” i sen-60’erne har en lille skare beskæftiget sig med ”religiøsitet under radaren” (inspireret af f.eks. Colin Campbell og Thomas Luckmann), en skare, der siden 1990’erne er vokset til en disciplin i såvel religionshistorie som religionssociologi, og som gradvist har inddraget New Age, vestlig esoterik, karismatisk kristendom, ”spiritualitet” og andre (post-) moderne formuleringer i større forskningsprojekter (se f.eks. Gilhus & Mikaelsson 1998 og Uldal & Winje 2007 for lokale, og Partridge 2004, 2005 for internationale oversigter). På denne vis er den religionsvidenskabelige interesse for religion ”smurt tyndt ud”, men samtidig ”bredt belagt” i vestlig samtidskultur et vigtigt korrektiv til mediernes deltager- og nærvørsorienterede præsentation, sociologernes institutionsanalyser og naturvidenskabernes ontologiske demarkationsbestræbelser. Men den bidrager også til en alternativ læsning af sekularisering, der giver en nødvendig kritik af den dikotomi, der ofte ligger til grund. Her er det måske på sin plads at parfrasere Colin Campbells drejning af sekularisering i *The Secret Religion of the Educated Classes*; det er ikke en sekventiel udvikling, hvor kirkens faldende magt og indflydelse skaber et vakuum, der fyldes af nye religioner – det er snarere sådan, at sekularisering *er* kirkens faldende magt og indflydelse, ikke religionens. Sekularisering og ny religiøsitet er derfor to sider af samme sag (Campbell 1978:

150). Mange forfattere præsenterer statistikker, der bekræfter denne tendens (se f.eks. Heelas 2002: 359ff; Possamai 2005:35ff; Hjarvard 2008, kap. 4).

Netop fordi religionsbegrebet er som det er, forbliver irreligion, ateisme og sekularisme for det tredje underteoretiserede begreber. Zuckerman inkluderer centrale værker, som f.eks. Colin Campbell og Talal Asad (Campbell 1972; Asad 2003), men det får aldrig betydning for hverken analyse eller polemik. Der er efter min mening stor forskel på irreligion og ubeslutsomhed, og det er i den forbindelse relevant at diskutere, hvorfor ateismen i Skandinavien og USA har så forskellige udtryk. I samme boldgade hører diskussioner af det sekulære som epistemisk kategori overfor sekularisme som politisk projekt. Det er klart, at en tung teoretisk diskussion ville skade bogens polemiske og tilgængelige karakter; der er rammer for, hvad man kan inkludere i en bog, som i forvejen har mange bolde i luften. Men det er så central en del af bogens argumentation, at det underminerer projektet.

Samfund uden Gud er velegnet som alternativ til alt for sekulariseringskritiske fremstillinger af den skandinaviske situation, og mere generelt som et interessant indspark i studiet af irreligiøsitet og modernitet. Omvendt bør bogen i mere akademiske sammenhænge læses sammen med nyere studier af vestlig samtidsreligion "under radaren", for Zuckerman forbliver noget ensidig i sin beskrivelse af det sekulære paradys. At det er polemisk, er ikke et problem i sig selv, for det er åbenbart fra første side. Problemet er polemikkens rammesætning, der fra første side gør kristendom lig religion.

REFERENCER

- Asad, T. (2003). *Formations of the secular: Christianity, Islam, modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Bellah, R. N., Madsen, R., Sullivan, W. M., Swidler, A., & Tipton, S. M. (1996 [1985]). *Habits of the heart: individualism and commitment in American life*: Berkeley: University of California Press.
- Berger, P. L. (1999). "The Desecularization of the World: A Global Overview". I: P.L. Berger (red.), *The Desecularization of the World* (s. 1-18). Grand Rapids, Mich: William B. Eerdmans.
- Campbell, C. (1972). *Toward a sociology of irreligion*. New York: Herder & Herder.

- Campbell, C. (1978). "The Secret Religion of the Educated Classes". *Sociological Analysis*, 39, (2), s. 146-156.
- Gilhus, I. S., & Mikaelsson, L. (1998). *Kulturens reformatyng : nyreligiøsitet i moderne samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Heelas, P. (2002). "The spiritual revolution: from 'religion' to 'spirituality'". I: L. Woodhead et.al. (red.), *Religions in the Modern World* (s. 357-379). London; New York: Routledge.
- Hjarvard, S. (2008). *En verden af medier: Medialiseringen af politik, sprog, religion og leg*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Partridge, C. (2004). *The Re-Enchantment of the West: Alternative spiritualities, sacralization, popular culture and occulture* (Vol. 1). London: T & T Clark.
- Partridge, C. (2005). *The Re-Enchantment of the West: Alternative spiritualities, sacralization, popular culture and occulture* (Vol. 2). London: T & T Clark.
- Possamai, A. (2005). *Religion and Popular Culture: A Hyper-Real Testament*. New York: P.I.E.-Peter Lang.
- Stanghelle, H. (2008, 6. desember). "En nasjon af troende". *Aftenposten*, s. 2.
- Uldal, G., & Winje, G. (2007). *Hekser og healere: religion og spiritualitet i det moderne*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Weber, M. (1970 [1920]). The Protestant Sects and the Spirit of Capitalism. I: H.H. Gerth & C.W. Mills (red.), *From Max Weber: Essays in Sociology* (s. 302-322, 450-459). London: Oxford University Press.